

ISSN 2306-7365 (Print)
ISSN 2664-0686 (Online)
Индекс 75637
DOI prefix: 10.47526

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТИ

HOCA AHMET YESEVI
ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ

1150 жыл
Әл-Фарабидің мерейтойы

175 жыл
Абай Құнанбайұлының
мерейтойы

YESEVI
ÜNİVERSİTESİ
HABARŞISI
Bilimsel Dergisi

ЯСАУИ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
№3 (117) 2020
шілде-тамыз-қыркүйек

БАС РЕДАКТОР

биология ғылымдарының докторы, профессор
АБДРАСИЛОВ БОЛАТБЕК СЕРІКБАЙҰЛЫ

YAYIN YÖNETMENİ

Prof. Dr.

ABDRASILOV BOLATBEK SERIKBAYULI

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

доктор биологических наук, профессор
АБДРАСИЛОВ БОЛАТБЕК СЕРИКБАЕВИЧ

CHIEF EDITOR

Professor, Doctor of Biological Sciences
ABDRASSILOV BOLATBEK SERIKBAYEVICH

Индекстеледі/Tarama indeksli/ Индексируется/ Scanned indexes:
Index Copernicus, Directory of Research Journals Indexing

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

 Directory of
Research Journal
Indexing

ҚҰРЫЛТАЙШЫ:

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Журнал Қазақстан Республикасының Баспасөз және бұқаралық ақпарат істері жөніндегі ұлттық агенттігінде 1996 жылғы 8 қазанда тіркеліп, Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігі Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінің №232-Ж куәлігі берілген.

Шығу жиілігі: 3 айда 1 рет. МББ тілі: қазақша, түрікше, ағылшынша, орысша. Тарату аумағы: Қазақстан Республикасы, алыс және жақын шетел. **Индекс №75637**. Журнал 2013 жылдың қаңтар айынан бастап Париж қаласындағы ISSN орталығында тіркелген. **ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online)**.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2018 жылдың 11 желтоқсандағы №1945 және 14 желтоқсандағы №1992 бұйрықтарымен журнал Комитет ұсынатын ғылыми басылымдар тізіміне Философия, Тарих, Педагогика және Филология бағыттары бойынша енгізілді.

KURUCU:

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Dergi 8 Ekim 1996'da Kazakistan Cumhuriyeti Basın ve Medya İletişim Ajansı tarafından tescillenmiş, Kazakistan Cumhuriyeti Yatırım ve Gelişim Bakanlığının, İletişim, Bilişim ve Bilgilendirme Komitesinin 232-J numaralı kimliği verilmiştir. Yayın Süresi: 3 ayda 1 defadır. Süreli Basın Yayın Dili: Kazakça, Türkçe, İngilizce ve Rusça. Dağıtım Bölgesi: Kazakistan Cumhuriyeti, uzak ve yakın yabancı ülkeler. **İndeks: 75637**. Dergi, Ocak 2013'ten bu yana Paris'teki ISSN Merkezi'nde kayıtlıdır. **ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online)**.

Bu dergi, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın 11/12/2018 tarih ve 1945 sayılı kararı ile 14/12/2018 tarih ve 1992 nolu kararı çerçevesinde Felsefe, Tarih, Pedagoji ve Filoloji alanlarında KC EBB tarafından tavsiye edilen bilimsel dergiler listesine dahil edilmiştir.

УЧРЕДИТЕЛЬ:

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави

Журнал зарегистрирован в Национальном агентстве по делам печати и массовой информации Республики Казахстан 8 октября 1996 года. Комитетом связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан выдано свидетельство №232-Ж.

Периодичность издания: 1 раз в 3 месяца. Язык ППИ: казахский, турецкий, английский, русский. Территория распространения: Республика Казахстан, дальнее и ближнее зарубежье. **Индекс №75637**.

Журнал с января 2013 года был зарегистрирован в Центре ISSN в городе Париже.

ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online).

Приказами Комитета по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан от 11 декабря 2018 года №1945 и от 14 декабря 2018 года №1992 журнал включен в перечень научных изданий в области Философии, Истории, Педагогике и Филологии, рекомендуемых Комитетом.

FOUNDER:

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

The Journal was registered by the Communication, Informatization and Information Committee Periodical press and information agency of the Republic of Kazakhstan on October 8, 1996, Ministry of Investment and Development of the Republic of Kazakhstan issued a certificate № 232-G. Publication: 1 time in 3 months. Language PPP: Kazakh, Turkish, English, Russian. Territory of distribution: the Republic of Kazakhstan, near and far abroad. **Index №75637**.

The journal has been registered since January 2013 at the ISSN Center in Paris.

ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online).

Pursuant to the Order of the Committee for Control in Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated December 11, 2018 №1945 and December 14, 2018 №1992, the journal is included in the list of scientific publications in the field of Philosophy, History, Pedagogy and Philology, recommended by the Committee.

Бас редактордың орынбасары

педагогика ғылымдарының докторы, профессор Беркимбаев К.М.

Бас редактордың орынбасары

доцент, Ph.D. Пилтен Пусат

Жауапты хатшы

философия ғылымдарының кандидаты, доцент Балтабаева А.Ю.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Жұрынов Мұрат	- ҚР ҰҒА президенті, академик /Қазақстан/
Демиркөз Мелаяхат Білге	- профессор, доктор /Түркия/
Гржибовский Андрей	- м.ғ.д., профессор /Норвегия/
Капилла Хосе Э.	- профессор, доктор /Испания/
Корнилов Виктор	- п.ғ.д., профессор /Ресей/
Мырзақұлов Рэтбай	- ф.-м.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Мейер Бургхард	- профессор, доктор /Германия/
Турметов Батирхан	- ф.-м.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ташпынар Мехмет	- профессор, доктор /Түркия/
Сагироғлу Шереф	- профессор, доктор /Түркия/

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Ақбасова Аманкүл	- техн.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Акйол Хаяти	- профессор, доктор /Түркия/
Атемова Қалипа	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Бұлбұл Ибрагим	- профессор, доктор /Түркия/
Булуч Бекир	- профессор, доктор /Түркия/
Батырбаев Нұрлан	- з.ғ.к., доцент /Қазақстан/
Гелишли Юджел	- профессор, доктор /Түркия/
Ергөбек Құлбек	- ф.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Есімова Шолпан	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Жетібаев Көпжасар	- т.ғ.к., доцент /Қазақстан/
Жетпісбаева Бахытгүл	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Йылдыз Мұса	- профессор, доктор /Түркия/
Мырзалиев Бораш	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Томар Женгиз	- профессор, доктор /Түркия/
Торыбаева Жәмила	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Умбетов Өмірбек	- техн.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ұзақбаева Сақыпжамал	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ыдырыс Серікбай	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/

Yayın Yönetmen Yardımcısı
Prof. Dr. Berkimbayev K.M.
Yayın Yönetmen Yardımcısı
Doç. Dr. Pilten Pusat
Yayın Kurulunun Sorumlu Sekreteri
Doç. Dr. Baltabayeva A.Y.

DANIŞMA KURULU

Jurnov Murat	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Demirköz Melahat Bilge	- Prof. Dr. /Türkiye/
Grjibovskiy Andrey	- Prof. Dr. /Norveç/
Kapilla Jose E.	- Prof. Dr. /İspanya/
Kornilov Viktor	- Prof. Dr. /Rusya/
Myrzakulov Ratbay	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Meyer Burghard	- Prof. Dr. /Almanya/
Turmetov Batırhan	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Taşpınar Mehmet	- Prof. Dr. /Türkiye/
Sağıroğlu Şeref	- Prof. Dr. /Türkiye/

EDİTÖR KURULU

Akbasova Amankül	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Akyol Hayati	- Prof. Dr. /Türkiye/
Atemova Kalipa	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Bülbül İbrahim	- Prof. Dr. /Türkiye/
Buluç Bekir	- Prof. Dr. /Türkiye/
Batirbayev Nurlan	- Doç. Dr. /Kazakistan/
Gelişli Yücel	- Prof. Dr. /Türkiye/
Ergöbek Kulbek	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Esimova Şolpan	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Jetibayev Köpjasar	- Doç. Dr. /Kazakistan/
Jetpisbayeva Bahtıgül	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Yıldız Musa	- Prof. Dr. /Türkiye/
Myrzaliyev Boraş	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Tomar Cengiz	- Prof. Dr. /Türkiye/
Toribayeva Jamila	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Umbetov Ömirbek	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Uzabayeva Sahıpjamal	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Idırıs Serikbay	- Prof. Dr. /Kazakistan/

Заместитель главного редактора
доктор педагогических наук, профессор Беркимбаев К.М.

Заместитель главного редактора
доцент, Ph.D. Пилтен Пусат

Ответственный секретарь
кандидат философских наук, доцент Балтабаева А.Ю.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Журинов Мурат	- президент НАН РК, академик /Казахстан/
Демиркоз Мелаяхат Билге	- профессор, доктор /Турция/
Гржибовский Андрей	- д.м.н., профессор /Норвегия/
Капилла Хосе Э.	- профессор, доктор /Испания/
Корнилов Виктор	- д.п.н., профессор /Россия/
Мирзакулов Ратбай	- д.ф.-м.н., профессор /Казахстан/
Мейер Бургхард	- профессор, доктор /Германия/
Турметов Батирхан	- д.ф.-м.н., профессор /Казахстан/
Ташпынар Мехмет	- профессор, доктор /Турция/
Сагироглу Шереф	- профессор, доктор /Турция/

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Акбасова Аманкул	- д.техн.н., профессор /Казахстан/
Акйол Хаяти	- профессор, доктор /Турция/
Атемова Калипа	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Булбул Ибрагим	- профессор, доктор /Турция/
Булуч Бекир	- профессор, доктор /Турция/
Батырбаев Нурлан	- к.ю.н., доцент /Казахстан/
Гелишли Юджел	- профессор, доктор /Турция/
Ергобек Кулбек	- д.ф.н., профессор /Казахстан/
Есимова Шолпан	- д.э.н., профессор /Казахстан/
Жетибаев Копжасар	- к.и.н., доцент /Казахстан/
Жетписбаева Бахытгул	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Йылдыз Муса	- профессор, доктор /Турция/
Мырзалиев Бораш	- д.э.н., профессор /Казахстан/
Томар Женгиз	- профессор, доктор /Турция/
Торыбаева Жамила	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Умбетов Умирбек	- д.техн.н., профессор /Казахстан/
Узакбаева Сахипжамал	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Ыдырыс Серикбай	- д.э.н., профессор /Казахстан/

Deputy chief editor

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences Berkimbayev K.M.

Deputy chief editor

Associate Professor, Ph.D. Pilten Pusat

Responsible secretary

Associate Professor, Ph.D. Baltabayeva A.Yu.

EDITORIAL BOARD

Zhurynov Murat	- President of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, academician /Kazakhstan/
Demirkoz Melahat Bilge	- Professor, Doctor /Turkey/
Grijibovsky Andrey	- Doctor of Medical Sciences, Professor /Norway/
Kapilla Hose	- Professor, Doctor /Spain/
Kornilov Viktor	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Russia/
Myrzakulov Ratbay	- Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Meyer Burghard	- Professor, Doctor /Germany/
Turmetov Batyrhan	- Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Tashpinar Mehmet	- Professor, Doctor /Turkey/
Sagiroglu Sheref	- Professor, Doctor /Turkey/

EDITORIAL COUNCIL

Akbasova Amankul	- Doctor of Technical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Akyol Hayati	- Professor, Doctor /Turkey/
Atemova Kalypa	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Bulbul Ibrahim	- Professor, Doctor /Turkey/
Buluc Bekir	- Professor, Doctor /Turkey/
Batyrbayev Nurlan	- Candidate of Law, Associate Professor /Kazakhstan/
Gelisli Yucel	- Professor, Doctor /Turkey/
Yergobek Kulbek	- Doctor of Philology, Professor /Kazakhstan/
Essimova Sholpan	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/
Zhetibayev Kopzhasar	- Candidate of Historical Sciences, Associate Professor /Kazakhstan/
Zhetpisbayeva Bakhytgul	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Yildiz Musa	- Professor, Doctor /Turkey/
Myrzaliyev Borash	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/
Tomar Cengiz	- Professor, Doctor /Turkey/
Torybayeva Zhamilya	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Umbetov Omirbek	- Doctor of Technical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Uzakbayeva Sakhipzhamal	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Ydyrys Serikbay	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/

А.Ө. ТҮРСЫНБАЕВА¹, А.Ж. МАЛДЫБЕК²✉*

¹философия ғылымдарының кандидаты,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің профессоры м.а.
(Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.), e-mail: aigul_73kz@mail.ru

²философия ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: akmaral.maldybek@ayu.edu.kz

ҚАЗАҚ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІ МЕН АБАЙ «ҚАРА СӨЗДЕРІ» АРАСЫНДАҒЫ ҮНДЕСТІК

Мақалада қазақ мақал-мәтелдері және Абай «Қара сөздері» ой желісіндегі өзара байланыс баяндалады.

Қазақ халқының маңдайына біткен ойшыл дана Абайдың мұрасы – сан ұрпаққа рухани азық болатын сарқылмас мол қазына. Қазақ халқының бүгінгі тарихында, дәстүрі мен мәдениетінде Абайдың алатын орны айрықша, оны бір деммен, бір сөзбен жеткізу мүмкін емес. Абай мұрасы адам тіршілігінің сан-саласын қамтып, қазақ халқының өткені мен бүгінін, болашағын ұштастырған өміршендігімен, мәңгілік өзектілігімен қымбат.

Барлық адамдық ілімді, өмір сүрудің мәнін, адамның адамдығының формуласын барлық шығарамаларына өзек еткен Абай мұрасы, тағлымы қазіргі таңда аса қажетті, көкейтесті мәселе болып отыр. Абай туындыларында түгел дерлік барлық мәселелер сау ақыл арқылы сарапталып, сұрыпталып, басты мазмұн өзегін өмір игілігіне айналдыра білген. Ұлы жаратылысқа деген иман мен үмітті махаббат пен мейірімнің, жақсылықтың көзі ретінде бағалау арқылы қалың жұртын өмірді сүюге, адамдарды аялауға, жастарды білім алуға шақырған болатын.

Абайдың рухани мұрасы, қаншама заман ауысып, уақыт өзгерседе, ешуақытта құндылығы жойылмайды. Абай шығармаларының қанша уақыт өтсе де өз құндылығын жоғалтпауының сыры адамшылық идеясында жатыр. Ал адамның адамшылығы кез келген қоғамның өзекті мәселесі екені анық.

Кілт сөздер: Абай Құнанбайұлы, Қазақстан, мәдениет, философия, мақал-мәтелдер, «Қара сөздер», мораль, даналық, руханият, гуманизм.

A.O. Tursynbayeva¹, A.Zh. Maldybek²

¹Candidate of Philosophical Sciences, Acting Professor of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan, Nur-Sultan), e-mail: aigul_73kz@mail.ru

²Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkestan), e-mail: akmaral.maldybek@ayu.edu.kz

The Relationship of Kazakh Proverbs and «Words of Edification» of Abay

* **Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

- Тұрсынбаева А.Ө., Малдыбек А.Ж. Қазақ мақал-мәтелдері мен Абай «қара сөздері» арасындағы үндестік // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2020. – №3 (117). – Б. 69–79. <https://doi.org/10.47526.2020/2664-0686.007>

* **Cite us correctly:**

- Tursynbayeva A.O., Maldybek A.J. Qazaq maqal-máteldepi men Abai «qara sózderi» aracyndaǵy úndectik // Iasaýı úniversitetiniń habarshysy. – 2020. – №3 (117). – B. 69–79. <https://doi.org/10.47526.2020/2664-0686.007>

The article describes the relationship between Kazakh Proverbs and sayings with the «Words of Edification» of Abay.

The heritage of the great Abay is an inexhaustible Treasury, a spiritual source for many generations. It is difficult to assess the significance of his work in one word, but the legacy of Abay occupies a special place in the modern history, culture and literature of our people. Abay and its heritage are the most popular among the people. In his work, all problems were analyzed through the true mind and consciousness, and the main core turned into the good of life. Perceiving as a source of virtue faith, love, kindness, benevolence, he urged the people and young people to love life, respect each other and educate themselves.

Abay's works cover all spheres of life of the people, linking their past, present, and future. Abay's «Words of Edification» have not lost their meaning even now, although several generations and epochs have changed, and if we consider that national characteristics and human values continue to grow and develop, we must recognize that Abay's «Words of Edification» will continue to be a valuable source of knowledge of the truth.

Keywords: Abay Kunanbayuly, Kazakhstan, culture, philosophy, proverb, “Words of Edification”, morality, wisdom, spirituality, humanism.

А.О. Турсынбаева¹, А.Ж. Малдыбек²

¹кандидат философских наук, и.о. профессора Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан, г. Нур-Султан), e-mail: aigul_73kz@mail.ru

²кандидат философских наук, ассоциированный профессор, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави (Казахстан, г. Туркестан), e-mail: aktaral.maldybek@ayu.edu.kz

Взаимосвязь казахских пословиц и «Слов назиданий» Абая

В статье охарактеризована связь между казахскими пословицами и поговорками и «Словами назидания» Абая.

Наследие великого Абая – неиссякаемая сокровищница, духовный источник для многих поколений. Трудно оценить значение его творчества одним словом, но наследие А. Кунанбайулы занимает особое место в современной истории, культуре, литературе народа и характеризуется наибольшей востребованностью. В его творчестве все проблемы были проанализированы через истинный ум и сознание, а основной стержень превратился во благо жизни. Воспринимая как источник добродетели веру, любовь, доброту, доброжелательность, он призывал своих соплеменников, в особенности молодежь, любить жизнь, уважать друг друга и заниматься самопросвещением.

Произведения Абая охватывают все сферы жизнедеятельности народа, связывая его прошлое, настоящее, будущее. «Слова назидания» не утратили своего значения и сейчас, хотя сменилось несколько поколений и эпох, а если учесть, что национальные особенности, человеческие ценности продолжают расти и развиваться, то нужно признать, что данное произведение продолжит быть ценным источником познания истины.

Ключевые слова: Абай Кунанбайулы, Казахстан, культура, философия, пословица, «Слова назидания», мораль, мудрость, духовность, гуманизм.

Абай секілді ұлы тұлғалардың адамзат тарихындағы алатын орнын нақтылау қиын, ал түсіну үлкен еңбекті қажет етеді. Абайдың ой толғаныстары мен ғақлиялары афоризмдері, нақыл сөздер ретінде қолданып жүрміз. Абай мұрасының көркемдік мәнін ашып, иірімді ойларының түбіне терең бойлап, кәдеге жарата алсақ, Абайдың рухани мұрасы біздің сарқылмас құнды қазынамызға айналады. Сонда ғана, Абайдың ұлылығын көріп, хакімдігін сезініп, оның ілімінің ерекшелігін танып, құндылығына көз жеткіземіз. Абай бабамыздың адам өмірінің түп мақсаты – толық адам болу, рухани жетілу жолы. Егер әр адам іштей өзін

осы ұлы мақсатқа бағыттап, тіршілігінің мәні етсе, сүретін өмірінің босқа кетпейтініне сеніміміз жоғары.

«Қазақта қара сөзге дес бермеген» ғұлама хакім халық даналығының асыл нәрін, рухын өте ұтымды пайдалана білді. Мақал- мәтелдерді, нақыл, өсиет сөздерді пайдалану тәсілі ерекше болды. «Қара сөздеріндегі» көптеген сөз тіркестері, ой-тұжырымдары мақал-мәтелдей, шешендік сөздей әсер қалдырды. Бірақ Абай ойлары бұрын соңды болмаған мақсат мұратқа моральдық, адамгершілік философиясының халықтық озық жүйесін, ұлттық ар намыстың шындалу бағытын, білім мен ғылым бәсекесіне түсіп, өркениет төрінен орын алуға бастау беретін жүйесін жасауға бағытталады.

Хакім Абайдың философиялық дүниетанымын айғақтайтын ерекше жазылған қарасөздерінің мән-мағынасы ерекше сипатқа ие болды. Абайдың «Қара сөздері», Абай мұрасын жаңа бір белеске көтерді.

Абайдың қара сөздері қазақ үшін қастерлі кітап және солай болуға тиіс. Ғұламаның қара сөздеріндегі шындық, ұлттың болмысы – Абай түйсінген шындық деп қана түсіну үлкен қате, себебі Абай бүгінгі қазақтың мінезінде, танымында, заманында нақты көре білген хакім. Бұл – өткен ғасырдағы қазақтың табиғаты деп өзімізді өзіміз алдап, жұбатуға болмайды, Абай көзге шұқып көрсеткен ұлттық мінез-құлқымыздағы жаман қасиеттеріміз бүгінгі қазақтың да қасіреті, айықпас бір әдеті болып отыр.

Абайдың қара сөздері – оның ақындық мұраларына қосылған, хакімдік дәрежесін шыңдаған бағалы қазына болып табылады. Абайдың өзінің заманында ерекше орын алған тарихи маңыздылығымен, қоғамдық қозғалыстармен, күнделікті алуан түрлі надандық, қатыгездік, басқыншылық зорлық-зомбылық секілді мәселелерге байланысты туындаған шығармаларды оқып, таныдық. Қара сөздердің үлесі Абай заманындағы жағдайды, тарихи маңызды шынайылықты өз қалпында бұлжытпай толығымен танытқан аса құнды дүние.

Әдістеме

Мақаланың әдістемелік негізі ретінде қазақ мақал-мәтелдері және Абай «Қара сөздері» ой желісіндегі өзара байланыс, гуманистік дүниетанымына қатысты пайымдары алынып, тұжырымдарына талдау жасалынды. Қазақ мақал-мәтелдері мен Абай даналығының дүниетанымдық мазмұнына тарихи-философиялық тараптан баға беріліп, сын ойлау мен салыстырмалы әдістер жүзеге асырылды. Салыстырмалы-тарихи талдау әдістері арқылы Абай идеясының, «Қара сөздерінің» құндылығы жаңғыру жолындағы қазіргі құндылықтарымызбен, болмысымызбен байланыстырылды.

Негізгі бөлім

Абай Құнанбайұлының «Қара сөздерінің» мазмұны оның ақындық мұрасымен тығыз байланысты десек қателеспейміз. Абайдың қара сөздеріндегі ой-пікірлер өлеңдерімен байланысып, оның мағыналары кейде қайталанып, пысықталып, әрі қарай ерекше жалғасын табады.

Хакімнің «Қара сөздері» ақын шағармашылығының маңызды бөлігі, яғни, прозаның шағын түрі деп атасақ болады. Еңбектерімен мұндас, идеялары сай келетін, бір-бірін толықтырып тұратын көркем әдебиеттің саласы.

Бұл «қара сөздер» өнерлік, көркемдік жағынан алуан түрлі. Бұл жерде терең көсемсөздік бір тебіреністерде, жүйелілік философия толғауларыда, ойға ыңғайлы ғақлия сөздерде, ғибратты жазылған аңыздарда, тарихи шығармаларда табылады.

Абайдың Қара сөздерін атауға байланысты бірнеше пікірлер бар. Х.Ж. Сүйіншалиевтің «Абайдың қара сөздері» атты монографиясында бұл сөз жеке қарастырылмайды. Автор: «Өсиет ретінде, кеңес сөз үлгісіне жатқызуды дұрыс деп санадық», – деп өтеді [1]. Көбесов «Абай сыры оңай мәселе емес» деген мақаласында тың бір ой айтады. Оның пікірінше, қара сөздерді, кеңес беретін сөз немесе қарапайым «ғақлияға» қисыны келмейді. Абайдың өзі қойған «Китаб тасдиқ» аты дәлме дәл келіп тұр. «Тасдиқ» деген араб сөзінен «сенім»,

«растау», «бекіту» деген мағынаны білдіреді. Қара сөздердің өзі толыққанды дербес бір ғылыми танымдық шығарма. Мазмұнынан бөлек көптеген ғылыми танымдық терминдердің хакім, ғалым, хауас, хұлық, жауанмарт, инсаният, наклия, ғақлия, ғибрат, ишарат жиі кездесетіндігі мәлім. Данышпан бабамыз әл-Фараби салып кеткен Шығыстың классикалық педагогикалық трактаты Абай еңбегінің түпнұсқасы деп айтуға негіз бар. Себебі, мұндағы тұнып тұрған педагогикалық сарынды байқамау мүмкін емес екені анық.

Абай шығармашылығының ең басты зерттеушісі академик М. Әуезов «Қара сөздерді» түпкілікті сараптаған бірден-бір ғалым. Оның пікірінше, Абайдың осы барлық қара сөз дейтін мұралары көркем прозаның өзінен бөлек, бір алуаны боп қалыптасады. Бұлар біріңғай сюжетті шығармалар емес, бұрынғы жазушылар қолданған естелік те, мемуар да емес. «Шығармалары, Абай Құнанбайұлының өзі тапқан, алуан көркем сөздің түрі. Кей-кейде бұл сыншылдық, ойшылдық пен адами қасиеттілік, мораль мәселелері бойынша ғақлия, өсиет тәрізді» [2, 210-б.].

Абай қара сөздерін зерттеуші ғалымдар өсиет сөз, кеңес сөз, педагогикалық трактат, рисалат, ойшылдық жүрекжарды сөз, сыр, тек Абайға тән көркем сөз түрі дегенге тоқтайды.

Аталған төрт ой-пікірдің барлығында да, келісуге негіз бар, өйткені әрқайсысында терең мағына жатыр. Абай шығармалары қазақ халқының дәстүрлі мәдениет пен әдеби шығармаларында кездесетін Күлтегін және Білге жазба ескерткіштерінен бастауын алып, кейін Майқы би, Төле би, Әйтеке би және Қазыбек би қалдырған ұлағатты, өнегелі өсиет сөздермен жалғасқан өнердің ең жоғарғы шоқтығы биік, ерекше жазба формасы деп айта аламыз. Абай үндестікті ұлы ғұлама әл-Фарабиден жалпы шығыс философиясынан тапты десек болады.

Абай өмірінің соңында дүниеге келген «Қара сөздерінде» адамшылық, «жарым адам», «адам», «толық адам» деген жүйені қалыптастыра отырып, осы идеяларын тыңғылықты жан-жақты қарастырады.

Абай қазақ елін, өз жұртын басқа халықтардан, ұлыстардан ешқашан кем санамаған, керісінше халқын өте ойлы, мәдениеті жоғары, ілімі мен ғылымы жетік мемлекеттер санатына қосып, олардан білімі, ғылымы, өнері асып түссе екен деп армандады. Осы асқақ биік арман жолына бүкіл ғұмырын арнады. Өз халқының аяулы ұлы ретінде өз заманында орын алған қаракетсіздікке, озбырлыққа, жалқаулыққа, арсыздыққа қарсы аянбай күресті. Абай даналығына сүйене отырып, білімі бар немесе жоқ адамдар арасындағы байланыстар жайлы Петер Шон өзінің еңбегінде былай дейді: «Abay defined the differences between the educated and non-educated by stating that educated persons would occupy themselves with worthy and serious matters, and they would steadfastly pursue their objectives. These individuals would have few regrets in life and would show poise and restraint even during the most critical times. Whereas educated persons would be reflective about their lives, ignorant people would occupy themselves with trivial things. Abay also realized that for the Kazakhs to become educated, they needed to command respect by cultivating social and cultural norms. With social and cultural capital at hand, Abay hoped that someday a leader with sufficient influence and resources would apply his or her own vision in reforming Kazakhstan. It had to be someone who wielded “great power and immense influence” and “enormous riches” to convince all parents to send their children to school» [3, 40-б.].

Абай ең алдымен бес нәрседен қашық болуға шақырды: өсек, өтірік, мақтаншақтық, еріншектік және бекер мал шашудан. Әрбір жалқау адам, өсекке бейім, қаракетсіз, қорқақ болады, оның тіршілігімен ғұмыры да мардымсыз, сүреңсіз келеді. Ал мақтаншақ адам ақылсыз, тоғышар, арсыз, надан келеді. Адам баласын қор ететін, кісілік дәрежесінен айыратын, кісі қашық болуы керек осы бес нәрсе деп айғақтай отырып, бұлардан адам алшақ болмаса, әрі қарай көптеген келеңсіз қасиеттерге тап болады. Бұны Хакімнен артық айту тіптен күрделі. Ол былай деп айтады: «Бүкіл ғаламға белгілі данышпандар әлдеқашан байқаған: Әрбір жалқау кісі қорқақ қайратсыз тартады: Әрбір қайратсыз қорқақ, мақтаншақ

келеді: Әрбір мақтаншақ қорқақ, ақылсыз, надан келеді, Әрбір ақылсыз надан, арсыз келеді: Әрбір арсыз жалқаудан сұрамақ, өзі тойымсыз, тыйымсыз, өнерсіз, ешкімге достығы жоқ жандар шығады» [4, 148-б.]. Әлемге атақты данышпан кісілер байқаған сөздерге көңіл бөлу тиіс. Кей-кейбір зерттеушілердің айтуындай бұл тек қазақ ұлтына тән жұғымсыз қасиеттер емес, жалпы адамның тозу, азу, азғындау әдісі. Адамшылықтан кету әдісі. Бұлар барлық адамзатқа тән қасиеттер. Алайда, Абай Құнанбайұлы жерлестерінің халін, келешегін ойлағаннан кейін бұл өсиет сөздерді жазғандай.

Бес түрлі жаман қасиеттерге қарама-қайшы бес түрлі жақсы қасиеттерді де айтып өтеді. Ол тек адамның адамгершілігінің белгісі емес, әдеттегі айтылған жаман қасиеттерден тыйылу үшін қажетті болып табылатын асыл қасиеттер. Адам талап, еңбек, терең ой, қанағат және рахым осы бес қасиетке ұмтылуы тиіс. Сол кезде әр адам мақсат-мұраттарына жетеді, демек халқымыздың болашағынан үміт үзілмейді. Терең ой, талап, еңбекті қай жерге жұмсау қажеттілігін де нық көрсетеді. Аса маңызды білім, ғылым және өнерге ынталанып барлық күш-жігерді, қайратты, қолдағы бар байлықты осыған жұмсай білу абзал деп айтады. Көпшіліктің ойы неде, мақсаты неде? Адамды құртатын нәрсе, төрт аяқты малды көбейтемін деген ниетінде. Басқа ойы жоқтығында. Егер өнерге, саудаға, егінге салынса, адамшылықты ту етіп ұстаса, бұлай болмас еді. Абайдың мал тап, кәсіп тап, деген ойлары бүгінгі әрбір қазақ баласы ойлануға тиісті дүниелер.

Қазақтардың бойындағы тағы бір кертартпа қасиет - билікке таласушылық, мансапқа қызығушылық, бірін-бірі көре алмаушылық, арсыздық. Содан келіп ағайын туыстың арасында бітпес дау-дамай, араздық туады. Тіпті бұл мәселе мемлекет деңгейінде де бүгінгі таңда болып жатқандығы таңқаларлық жағдай емес. Хакім қазағымызда ерте бастан келе жатқан «Би екеу болса, дау төртеу болады» деген мақал-мәтелді айтады. Билікті ойлайтын адамзат тек қана өз қамын жейді, төрт аяқты мал басын көбейтуден бөлек ешбір нәрсені ойламайтын адам, алайда басқалардан жоғары болуды, одан асып түсуді ойлап, ұрлыққа дейін барып, ар-ұятын мүлдем ұмытады. Бұл басқалардың намысына тигенді, қорлауды, оның адамдық құқығын аяққа басқандық, бір адамды екінші бір адамға айдап салушылық, яғни, жалпы айтқанда өзінің адамдық қасиеттерін жоғалту. Билік пен байлыққа ұмтылыс жолдарына бұндай адамдар қастарының өміріне қауіп-қатер төндіруден, өтірік айтудан, қастандықтан да тайынбайды.

Әрине, Абайдың қара сөздерін қопарып айту өте қиын. «Сөз түзелді, тыңдаушым сенде түзел», – дейді Абай. Шындығында, көп нәрсені ойланатын уақыт жетті. Еркін ойлауға ешқандай тосқауыл жоқ. Бір нәрсе нақты, Абайдың ойы қазақтың ойы, жаны, күйі. Абайдың сыншылдығы қазақтың ойын сұрыптап жинағандығы. Абай қазақтың ойын сақтаушы, жинақтаушы және оны көтеріп, асқақтатушы. Сол себепті, біз Абайды әлемдік деңгейге көтеруіміз қажет. Қазақтың ойын, жанын түсіне алмаған адам бойында еліне, жеріне деген сүйіспеншілігі болмайды. Ондай адамдарда рухтың тәуелсіздігі болмайды. Демек, бұл адамдар мемлекет басқара алмайды, заманға ықпал ете алмайды.

Абай жиырма үшінші сөзде айтқандары елге түсінікті болу үшін олардың күнделікті тіршілігінен бұлтартпас уәждер келтіреді. Егер жүз ат бәйгеге қосылса, сенің атың соңынан оныншы болып келсе, он аттан озып шықтым деген де қуаныш па? Немесе, ғылым көпке келе ме, мыңның бірі ғалым бола алады, бұл жерде көппен көрген ұлы той деген мақалдың мәні жіті түсіндіреді. Бір үйдің іші түгел ауырса, көппен көрген нәрсе деп қуану қажет пе екен деген ойлар туындайды. Осы жерде Абайдың басқа бір қара сөзінде қазақтың кейбір мақал-мәтелдеріне берген бағасы еске түседі. Қазақ мақал-мәтелдерінің ерекше бір қасиеті – нанымдылығы, әсерлілігі. Көпшілігі айтқан адамына атқан оқтай дәл тиеді. Естіні, саналыны селт еткізбей, ойландырмай, толғандырмай қоймайды. Сонымен қатар кейбіреуінің мағынасы өте терең, жан-жақты болып келеді, кейде қарама-қарсы мағынаны білдіреді. Жоғарыда Абай келтірген, сын көзбен қараған мақалға үндес қазақта мынадай да мақал бар: «Жалғыз жүріп жол тапқанша, көппен жүріп адас» – дейді. Мұнымен келісетін де,

келіспейтін де жері бар. Әрине, дүниеде жалғыз қалған адам адамның өлгені. Қапашылықтың бәрі соның басында, өмірге түңілуде сонда. Дегенмен, адамның өзіне ғана байланысты, өзі ғана шешетін істер болады, ахиретте адамның тек өзінен сұралады. Өмірдегі іс әрекетіне көпшілік болып жауап бере алмайды. Өзінің шешкен шешіміне, істеген ісіне жауапкершілік алу, мойнымен жауап беру адам табиғатына сай қасиет. Сондықтан адам үнемі көптің жетегінде жүре алмайды. Өмірде дайын тұрған шешімдер, жауаптар бола бермейді. Бүгінгі алдымызда тұрған мәселенің шешімін біз өткен заманнан іздеп таба алмаймыз. Әсіресе, қазіргі кезеңде болмыс та, қоғамдық санада құндылықтар жүйесі де күрт, қарама-қарсы өзгеріп отырады. Көппен бірге болғандық, көптің пікірі бұл жерде көмек бере алмайды. Абайдың көпті топ, тобыр, дүрмек деп сынайтын жерлері осының айғағы. «Сократқа у ішкізіп, Иоанна Аркты отқа өртеп, Ғайсаны дарға асып, пайғамбарымызды түйенің жемтігіне көмген кім? – ол көп, ендеше көпте ақыл жоқ. Ебін тап та, жөнге сал», «Ағасы бардың жағасы бар» [4, 182-б.]. Бір жағдайда бұл дұрыс, басқа жағдайда бұрыс. Сондықтан халық бұған былай деп жауап қайтарады: «Жақсы болса жағасы бар, жаман болса кейінгі інісіне табасы бар». «Інісі бардың тынысы бар». Бұл шынайы өмірден туған пікір. Оспан мәңгілік өмірге аттанғанда демі тарылып, қайғыға батып, Абай қалай мұң шекті. Бірақ бұл мақалға да қазақтар өз дәстүрінде басқаша түзетулер енгізген. «Інісі жақсы болса – тынысы бар, жаман болса ағасына айтар жұмысы бар». Баласы бардың панасы бар». Көпшілік қазақтың, әсіресе ата-бабамыздың салт-дәстүрін бұзбай ұстағанының бұған дауы жоқ. Ал кейбір жағдайда «жақсы болса - панасы бар, жаман болса - басқа салар пәлесі бар» болып шыға келеді. Осыған байланысты дінге еркін қарайтын қазақ «А, құдайым бала бер. Бала берсең сана бер. Сана бермеген балаңды, қайтіп өзің ала бер» деп өтініштерінде жасайды. Жоғарыда аталған мақал-мәтелдерден аңғаратынымыз қат-қабат, кішкене ғана ғұмырда бірін-біріне қарама-қайшы келетін ой өрнектері көп кездеседі, бұның барлығы ата дәстүрімізде тұнып тұр. Оның себебі, әрбір әлеуметтік топ, әрбір ру, тайпа, әрбір жанұя мүшесі өзінікін туралап, заманындағы ережелерге, әдет-ғұрыптарға сайлап мақал-мәтелдер жасай берген. Қазақ тілінің қазіргі мүшкіл халіне қарап оған сену қиын болар. Бірақ осыдан сексен-тоқсан жыл бұрынға дейін қазақтарда екінің бірі мақалдап-мәтелдеп, мәнерлеп, әсерлеп бір қалыпты әңгіме-дүкен құра алатындай болған. Сондықтан да оларға әсем ой-пікірлерін тауып, қолдану күнделікті іс сияқты болған.

Сонымен қатар, жалпы адамзатқа тән ойлау жүйесінің заңдылығы бар. Ол заңдылықпен дүниеде барлық нәрселер қарама-қарсылықтар негізінде қалыптасады. Философиялық түсінікте ол қарама қайшылықтар бір бірінің мәнділік сипатын арттыратын категориялар болып табылады. Оларға адалдық пен арсыздық, жақсылық пен жамандық, достық пен зұлымдық, сараңдық пен мырзалық, еңбекқорлық пен жалқаулық, мейірімділік пен қатыгездік, сүйіспеншілік пен жеккөрушілік, жер мен көк, табиғат пен қоғам, бай мен кедей, жас пен кәрі жатады. Халқымыз осылардың барлығына керек болғанда уәж, құптайтын сөз таба білген дана халық. Осыған байланысты, көп мақал-мәтелдердің мазмұны ерекше болуда. Абай өзінің бесінші, алтыншы, жиырма тоғызыншы қара сөздерінде осындай мақал-мәтелдерді келтіріп, жан-жақты саралап, талдап береді. Босқа сараламайды, керісінше, адамға байланысты неше түрлі жаманды-жақсылы қасиеттерді зерделеп, сұрыптап, мақал-мәтелдердің озығы да, тозығы да бар екенін нақты көрсетеді. Қазақтың мақалдарының көбінің іске татырлығы болғанымен, іске аспайтыны да, адамшылыққа жатпайтындығы да жетерлік екенін айтады. Халқымыздың кейбіреуі «Жарлы болсаң, арлы бол» деп айтады. Абай Құнанбайұлының айтары, ардан кетіп, тіршілік жасағаның құрысын. Ал егер жалға жүріп, жаныңды қинап еңбекпенен мал табу болса, олар кететұғын іс емес дейді. Тыныш жүріп, біреуден тіленбей, адал еңбекпен мал іздесе – сол ғана адамшылықтың белгісі, адамның арлы ғұмыры дегенге келтіреді. Бұдан кейін «Керегін тапса қар жанады», «Сұрауын тапса адам баласының бермейтіні жоқ» дейтін мақалдарында келтіреді. Ең барып тұрған құдай ұрған сөздер осылар дейді. Адам бүкіл өмірін ананың сұрауын табам, мынаның

қалауын табам деп жүргенде, екі өкпесін қолына алып, жүгіріп жүргенде, өмірі өтіп жатқанын сезінбейді. Осыған орай, әрбір адамның аузын бағып, көңілін дәл табамын деп қорлық көріп, уақыттың өткенінде аңғармай қалады. Малды да, дүниені де жерден сұра, не маңдайдан аққан терден сұра, ырысқы несібені беретін Алла деген ойды нақты келтіреді.

Абай заманында да, қазіргі біздің ғұмыр кешіп жатқан заманда да надандардың, қулардың, пысықтардың аузынан түспейтін «Алтын көрсе, періште жолдан шығады» дейтін мақал бар. Абай ащы наразалықпен батыл сынады, өзінің қулық сұмдығын жасыру мақсатында айтылған сөз дейді. Абай қара сөздерінің көп жерінде алдыңғы буын ұрпақтың, ата-аналардың, сабақтастықты, болашақ ұрпақты, балаларын, немерелерін адамшылыққа, ізгі ниетке, көп еңбекті талап ететін жұмысқа, білімді болуға тәрбиелеу жолдарындағы міндетін баса айтады. Осыған байланысты халқымыздың дәстүрлі әдет-ғұрпын естен шығармай, ата дәстүрді сақтай отырып, баланың ата-анаға деген құрметін, махаббатын, сиын сақтап қалуды уағыздайды.

«Ата-анадан мал тәтті, алтынды үйден жан тәтті» деген. «Ата-анасынан мал тәтті көрінетұғын антұрғанның жанынан да малы қымбат екен. Ата-анасын малға сатпақ ең арсыздың ісі емес пе? Ата-ана шамасы келсе михнаттанып мал жиса да, дүниелік жиса да, артымда балаларыма қалсын дейді. Ол ата-ананы малға сатқан соң, құдайға дұспандық іс емес пе? Осындай білместікпен айтылған сөздеріне бек сақ болу керек» [4, 182-б.].

Таза, шын дана сөздердің ескіріп кетпейтініне, жоғалып кетпейтініне отыз жетінші қара сөзде келтірілген Абайдың жиырма үш ой өрнегі дәлел. Абай былай деп айтады: «Өзің үшін еңбек қылсаң, өзі үшін оттаған хайуанның бірі боласың, Адамшылықтың қарызына еңбек қылсаң, алланың сүйген құлының бірі боласың». Демек, адам бұл өмірде арды ту етіп, адамшылық жолында ғана ғұмыр кешкені абзал.

Жоғарыда келтірген мақалдың мазмұнын отыз төртінші қара сөзінде нақты жіктеп көрсетеді. Адам баласының барлығы бір біріне дос. Дүниеге келуің, өсуің, харекетіңе қарай өмір сүруің, қайғың, қазаң, барар жерің, екі дүниедегі жақсылығың, рахатың, ахіретке барғанда, бірдей сұралады. Бәрі бірдей. Бес күндік жалған дүниеде, біріңе бірің қонақ екенсің, тек бір біріңді сыйлап, ғұмыр кешіндер дегенге саяды. Көреалмаушылық, көрсеқызарлық, адамды арсыздыққа жетелейді дей отырып, дүниені адамзаттың байлығы емес дейді. Адам дүниеге қонақ, демек неге Құдай болмақ ниеті бар. Бұл арсыздардың ниеті, пейілі дегенге келтіреді. Осы ниет бүгінгі таңда, дүниежүзілік экономикалық және қаржы элементінің дағдарысы болатын негізгі себеп. Адам қаншама кемелденгенмен, ол пенде. Жақсылыққа, ізгілікке ұмтылған сайын, жамандық та аяқасты жанында жағалап жүреді [5, 72-б.]. Дүниені өзінен кейін тау етіп үйіп тастауды мақсат тұтпай мағыналы ғұмыр кешу үшін жинау керек. Өмір сүрудің мәні дегеніміздің өзі адамның адамдығының формуласы. Адамша өмір сүрсе, ғұмырдың мәні өз арнасында болады. Ал егер, адам өмір сүру мағынасыз деп, дүние қуып, не жоқшылықтан таза қайғыға түссе, одан асып шыға алмаса, тіршілікке адамдар тірек бола алмайды.

Абайдың адамшылық идеясы дүниежүзілік философия тарихындағы адам мәселесі, адамның адамшылығы, ізгілік, адам тепе-теңдігі жайында түрлі ой-пікірлер қалдырған Сократ, Сенека және Кант қағидаларынан, ар-намыс туралы ілімдерінен аспаса кем түспейді. Сенеканың мына бір әңгімесінде құл мен қожайынның теңдігі жайлы ой қозғаған. Өзінің бір досына қонаққа барғанда былай дейді: «Сенің үйінде қонақта болғанымда, мынандай жағдайдың куәсі болдым, өзіңнің құлдарыңмен достық қарым-қатынаста екенсің. Бұл әрекетің сенің адамшылығыңа, біліміңе сай қасиет. Тағдыр адамды әр түрлі жағдайда сынайды, бір жағдайда мырза қылады, басқа бір жағдайда құл етеді. Ойланып қарасаң сенің құл деп тұрған адамың да сен секілді жолмен жарық дүниеге келген, сен секілді ауа жұтады, өнеді, өледі. Барар жерің бір. Ортақ аспан, ортақ жер. Сонда сенің нең ерекше, нең бөлек. Ал құлдық мәселесіне келсек, адамның бәрі құл. Біреу дүниенің құлы, нәпсінің құлы, біреу сарандықтың құлы, тағы біреулер мансаптың құлы, ал адамның бәрі қорқыныш пен үміттің

құлы. Сенің құлдарыңа дұрыс көзқараста болғаның құптарлық іс екен». Әрине бұл дәлелдер адамшылықтың, ар императивінің мінсіз керемет түсінігі.

Әрине, Абайдың ойлау құдіреті ерекше, асқақ. Абай мақсаты, ұлттарды үйлестіру, келісімге келтірумен шектелмейді. Ел мен елдің достығын, халықтардың достығын, ұлт пен ұлттың теңдігіне, нәсіл мен нәсілдің теңдігін аса қатты мән беріп, өз шығармаларына арқау етеді. Адамдардың сеніміне, нәсіліне, ұлтына қарап еш уақытта жіктеуге болмайтындығын айтып, «Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп» деген өресі тым аса биік сөз айтады. Адамшылық қағидасын ту етіп көтеріп, ардан аттамай, адамзаттың баласы бол, біреуді орыс, біреуді сарт деп күлме, өзіңді өзгелерден артық санама деген ой түйеді. Өзіңнен озық елдердің ғылымын, өнерін, жақсы қасиеттерін үйрен, жаман қасиеттерінен бойыңды аулақ сал, тек адамның барлық үлкен қазынасын, құндылығын өзіңе азық қылатын болсаң ғана адам атын қабылдауға негіз бар деп ой тұжырымдайды. Адамның мінезін түзеуге болмайды деп айтқан адамның қолын кесермін деген ой-пікірі, яғни адам өзгеруге талпынбаса, ниет етпесе, сенім болмаса, алдыңғы олқын ағалардың артқы толқын інілерге халықтың мақсат-мұратын іске асыратын үміті жоқ болса, ақыл-парасатын, білімін, жүрегін, арын, қажырын ерінбей, жалығып кетпей осы жолға сарп етер ме еді. Әрине, жоқ. Абай бұл мақсатты іске асыру қиынның қиыны екенін анық білді.

Тарих еш талқыға көнбейтін ақиқат. Тарих бабаларымыз жүріп өткен жол, ол ойдағы жорамал, қиял, арман емес. Жүріп өткен жол, өткен процесс. Тарихты әркімнің қалағанындай етіп, жасауға болмайды, бұрмалауға да болмайды. Ал жауып тастауға тіпті келмес. Адамзат бұл тарихтың бір тармағы, тарихты жасаушы фактор болғандықтан, еш сабақтастықты үзбей, ұрпақтан ұрпаққа адамзаттағы ең құнды дүниелер беріліп отырса, келешегіміз жарқын. Кейде, біз ата бабаларымыздың ғұмырын, жеңістерін, қайғы-қасіретін, жетістіктерін, қуанышын-сүйінішін елемей, жоққа шығарғымыз келеді. Кешегі заман, қандай болса да олардың дәуірі. Ол заманды алып тастайтын болсаң ұрпақтар үндестігі, сабақтастығы үзіліп, құндылық қайда қалады. Біз бүгінгі күнімізді қалай ашып, түсіндіре аламыз. Ол мүмкін емес. Халқымыз тарих тәлкегіне неше дүркін түсті де, Ключевский айтқандай, «тарихтың дырау қамшысы» ретінде мылтық пайда болғанға дейін басқа халықтарды да сан рет тәлкек қылды. Елдік мінезі өзгеріп, дінінен, тілінен айырылып, дәстүрлерінің шырқы бұзыла бастаған кезеңде жағымсыз қылықтар да жайлады. Бірте-бірте Шоқанын сүріндіріп, Махамбетін қылыштап, Мәдиін атып, Абайын сабаған күйге де жетті. Яғни, шындығы сол тарихымыздың оңы да, солы да, бұралаңы да болды. Бірақ ол болары болып бояуы сіңді, адамзат тарихына енді. Енді келіп, мына жағы дұрыс екен – қабылдаймыз, ал ана жағы бұрыс екен – қабылдамаймыз деу надандық. Абай айтпақшы, тарихтың да жақсы жағынан үйреніп, жаман жағынан жирену қажет. Бұл мәселелерден, Хакім «Қара сөздерінде» халық табиғатының жағымсыз бір жақтарын баса айтып, қатты сынаған. Абай сыншылдығының мәніде осыда. Одан бері екі ғасыр өтті, бағымызға қарай еліміз олардың біразынан арылып, саналы, мәдениетті, білімпаз халықтар санатына қосылды.

Бірақ Абай заманындағы кертартпа дерттер, қазірде қоғамға қайта оралғандай, әлде біз мүлдем ол дерттерден арылмағандаймыз. Кейде Абайдың өзі де осы мен халқымды риясыз сын талқысына салып жібердім бе деп ойланады. «Осы мен өзім – қазақпын. Қазақты жақсы көрем бе, жек көрем бе? Егер жақсы көрсем, қылықтарын қостасам керек еді. Иә, әрнешік, бойларынан адам жақсы көрерлік, көңіл тиянақ қыларлық бір нәрсе тапсам керек еді. Соны не үміт үзбестікке, не болмаса, мұнысы бар ғой деп, көңілге қуат қылуға жаратсам керек еді, ондайым жоқ. Егер жек көрсем, сөйлеспесем, мәжілістес, сырлас, кеңестес болмасам керек еді, тобына бармай, не қылды, не болды демей жату керек еді. Бұлардың бірі де жоқ. Бұл қалай?» [4, 157-б.].

Міне нағыз өз халқына адал перзенттің күйзелісі. Туған халқы үшін жаны ауырған, елінің болашағын ойлап күндіз-түні ах ұрған адам халқының бойындағы кемшіліктерді көрсе де көрмегендей кейіп көрсете алмады. Бойын кернеген халқына деген сүйіспеншілігі,

адамдығы айналасында бой көрсеткен озбыр әрекеттерге жайбарақат жай қарай алмады, аянбай күресуге мәжбүр болды. Әсіресе, кейбір жастардың ауыл-ауылды кезіп той-думан іздеп, бос күлкіге, арзан ойынға салынып, шырылдауық шегірткедей, тамағының бір тойғанына разы болып, мықты жігіт, сері жігіт, пысық жігіт деп өтірік мақтағанына мәз болып, сауық-сайранмен ғұмырын өткізген жастарға қатты налыды.

Он төртінші сөзінде әбден бір таусылып отырып жазған осы ойларынан кейін, он бесінші сөзде осы сұраққа жауапты тапқандай болады. Ақылды кісі мен ақылсыз кісінің айырмашылығы неде, олардың парқы неде, ақылды, есті кісінің әрекетіне тоқталады. Пенде адам болып жаратылған соң ешбір нәрсені қызықтамай жүре алмайды. Тіршілікке кім жүрер көңіл бөлмей дейді. Және де сол өзін қызықтыратын нәрсені іздеген шақтары оның бар ғұмырының ең қызықты уақыты болып есінде қалады. Сонда әлгі есті адамның ізденісіне ортақ болған, хабардар болған кісі ананың айтқанына құлағы, ойына көңілі сүйсінеді. Себебі, іздену, талпыну, құштарлану тірінің адами табиғаты. Бұлай өткен өмірде де өкініш болмайды.

Профессор Т. Ғабитов, тумасынан адам табиғатының біркелкі болмайтындығын, жеке бастың қасиеттері де әр түрлі болып қалыптасатындығын айта келіп, дегенмен гуманистік тұрғыдан алғанда әрбір тұлға өмірде өз орнын табуы қажеттілігіне назар аударады. Абай дүниетанымын сөз ете отырып: «Адам өзінің орнын, өзінің жолын табуына, бағыт беруіне – ағартушының, бұқараны тәрбиелеушінің ең маңызды міндеті деп білді. Бұдан кейін «адамшылық» деген Абай Құнанбайұлының этикасы негізгі принципінің мән-мағынасы ашыла түседі: әрбір адам өзінің шығармашылық мүмкіншілігін жүзеге асырып, өзін дамыта алады, сонымен қатар жетілдіруі тиіс» – деген тұжырымдама жасайды [6, 202-б.].

Осы орайда К. Кенжеғалиев, Г. Мұхаммеджанова, А. Шаяхметова, Ж. Тасболатова, Л. Байманова және Л. Зулхарнаевалардың «Problems of Psychology and Ethnic Psychology of Nomads – Kazakhs in the Works of Abay» мақаласында былай келтіріледі: «Hard to memorize something that is new to you, then there will be the desire to seek, love of learning, memory will learn and engrave what you have seen and heard». Thus the concept of human nature is not a single definition, but a whole process, mental process, mental state of a person. The formation of human nature involves a chain of appearance, development and formation of mental phenomena which logically maturing transform the man to form his own character» [7, 3130-б.].

Тән тазалығы мен жан саулығы адамның өз өмірінде санасына парасатты идеялар мен жоғарғы құндылықтарды тірек етіп алуына байланысты. Жан тазалығы адамның ақиқат жолына түсуіне, алдына қойған мұрат-мақсаттарының өресі биік дәрежеде болғанына да байланысты. Абай жолымен келе жатқан қазіргі қазақ философиясы осы келелі мәселелерге зор көңіл бөлуде. Абай жолы – қазақтың жолы. Бізге Абайдың ойы, сөзі, танымы, сенімі қажет.

Абай афоризмдері барлық қара сөздерінде өріліп жатыр. Бірақ, ең көп тың идеялары отыз жетінші сөзінде қамтылған. Бұл қара сөзде жиырма үш жеке-жеке нақыл ойлар айтылған. Абай зейінінде жүрген керемет көрікті ойларын мақал-мәтелдермен өрнектеген. Абай айтқан, төмендегі нақыл сөздер әрқашан мақалға айналады: «Көңілдегі көрікті ой-пікірдің ауыздан шыққанда өңі қашады», «Әкесінің баласы – адамның дұшпаны, адамның баласы бауыры», «Ер артық сұраса да, азға разы болады. Ез аз сұрар, артылтып берсең де разы болмас», «Егер іс өңсін десең, жолын тап», «Жоғарғы мансап – биік жартас, ерінбей еңбектеп жылан да шығады, екпіндеп ұшып қыран да шығады», «Бақпен асқан патшадан, санамен асқан қара артық; сақалын сатқан кәріден, еңбегін сатқан бала артық», «Тоқ тіленші – адам сайтаны», «Жаман дос – көлеңке, басыңды күн шалса, қашып құтыла алмайсың; басыңды бұлт шалса, іздеп таба алмайсың», «Досы жоқпен сырлас, досы көппен сыйлас», «Қайғысыздан сақ бол, қайғылыға жақ бол», «Қайратсыз ашу – тұл, тұрлаусыз ғашық – тұл, шәкіртсіз ғалым – тұл», «Бағың өскенше – тілеуінді ел тілейді, өзің де тілейсің, бағың өскен

соң өзің ғана тілейсің» талай ұрпақ танымдық, адамдық тұрғыда көтеріле түскені шындық [8].

Жалпы адамилық, руханилық деген түсінік ұғымдар адамзаттың өсуімен бірге қайнап, жасап келе жатқан ата дәстүрге айналып кеткен құндылық. Бүкіл адамзатқа ортақ таным межесі ол өсіп-өну талабы. Жастарды адамшылыққа баулу, оның негізгі принциптеріне үйрету. Ал еліне, халқына адал перзент болу жолдары әр халықтың, ұлттың дәстүріне, мәдениетіне, салт-дәстүріне, тарихына, дін мен діліне, рухани құндылығы мен болмысына байланысты болады. Қазақ халқының өмірлік жолында адамшылықтың жолдары үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсетумен, ата жолын, ата кәсібін үйренумен, ана жолын қуумен, ар-намысты бетке ұстаумен, біреудің ала жібін аттамаумен, өнер-білімге, еңбекке ұмтылумен анықталады. Абайдың жеке өз бойында осы асыл қасиеттердің барлығы болды. Сондықтан Абай ұлт ұстазы болуға, жөн-жосықты айтып, жол көрсетуге моральдық құқығы болды [9].

Қорытынды

Қорытып айтқанда, Абайдың туған халқына тигізген ықпалы, игілігі «шөл даланы жарып аққан дариядай» болды. Бірақ дария бұрқ етіп, бір сәтте пайда болмайды, оны алуан бұлақтар мен кішігірім өзен сулары құрайды. Дана Абай да саты-сатылап жетілді, толысты, ақырында ұлы шайырға, әлем ой алыбына айналды.

Абай есімі еліміздегі түбірлі өзгерістер негізінде әлемге танылып жатыр. Алыптың есімі әлемді шарлады. Қазіргі уақытта нағыз Абайды, дана Абайдың шығармашылық мұрасын қайта танытып қауыштыру – философия мен мәдениеттегі, әдебиеттегі күн тәртібінде тұрған маңызды мәселе болып табылады.

Абай даналығында рухани құбылыс пен құндылықтарды талдау мен бағалау айқын сезіледі. Абай шығармашылығы даналықты сұхбаттасушы субъект ретінде түсінуге және алуан пікірлерді түсіндіруге мүмкіндік береді. Мұның өзі дүниетанымдық жүйенің қалыптасуын қарастырып қана қоймай, оның дамуына қосымша ықпал жасамақ. Ол үшін тәрбие қайшылықтарын, дәстүр үрдістерін бағамдап, сондай үйлесімділікті көркем бейнелеумен көрсету шарт [10, 61-б.].

Абайды тек қазақ халқының ғұламасы ретінде көрсету жеткіліксіз, себебі қазіргі Абайтану ілімінің ашқан жаңалықтарына тереңіне бойласақ, Абай әлемдік деңгейдегі кемеңгер ойшыл. Ол адамилық құндылықтармен сусындап, әлемдік философияны, оның ішінді шығыс философиясын терең меңгеріп, исламияттық түсінік деңгейіне көтерілген ғұлама ойшыл.

Бүгінгі қоғамда жайлаған дерт болашағымызды күңгірттендіретіні анық. Алайда, бізде қоғамдағы дертке тойтарыс беретін қарулы мықты күшіміз бар. Ол – Абай мұрасы. Абайдың ойшылдық мұрасын игеруге, меңгеріп, таным парасатымызға салу үшін әр адамның тынымсыз ой еңбегі қажет. Бұл Абай сабағы, Абай танымы, Абай жолы деген тұжырымға келгеніміз жөн.

Хакім Абай мұрасы – қазақтың қазақтығын әлемге паш ететін, танытатын нағыз рухани бренд, елдің имиджі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сүйіншәлиев Х.Ж. Абайдың қара сөздері. – Алматы: Жазушы, 1956. – 121 б.
2. Әуезов М. Абай Құнанбаев. Монографиялық зерттеулер мен мақалалар. – Алматы: Санат, 1995. – 320 б.
3. Peter Shon. Abay's Legacy to the Philosophy of Education // NUGSE Research in Education. – Volume 2. – Issue 1. – June 2017. – P. 36–41.
4. Құнанбаев А. Шығармалардың толық екі томдық жинағы. – Алматы: Көркем әдебиет, 1968. – Т.2. – 250 б.

5. Тұрсынбаева А., Малдыбек А. Дәстүрлі дүниетанымдағы мәдени-тарихи сабақтастықтың рөлі // Ясауи университетінің хабаршысы . – 2019. – №4. – 72 б.
6. Мәдениеттану және философия / дайындағандар Алтаев Ж., Ғабитов Т., Қасабеков А. және т.б. – Алматы: Жеті Жарғы, 1998. – 272 б.
7. Kenzhegaliev K.K., Mukhamedzhanova G.S., Shayakhmetova A.A., Tasbulatova Zh.S., Baimanova L.S., Zulkarnayeva Zh. Problems of Psychology and Ethnic Psychology of Nomads – Kazakhs in the Works of Abay Qunanbaev // IEJME – Mathematics education (2016). – Vol. 11, No. 8. – P. 3127–3136.
8. Құнанбайұлы А. Қара сөздер. – Орал: Оптика, 2006. – 164 б.
9. Жанабаева Д. Абай көзқарасындағы білім мен сенім арақатынастары // Адам әлемі. – 2013. – №3(57). – P. 36–41.
10. Тұрсынбаева А., Малдыбек А. Абай «Қара сөздеріндегі» адамшылық құндылығын ашатын ұғымдар // Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы. – №1 (67). – 2019. – 61-б.

REFERENCES

1. Cúinsháliev X.J. Abaidyń qara sózderi. – Almaty: Jazyshy, 1956. – 121 b.
2. Áyezov M. Abai Qunanbaev. Monografıalyq zertteylep men maqalalap. – Almaty: Canat, 1995. – 320 b.
3. Peter Shon. Abay’s Legacy to the Philosophy of Education // NUGSE Research in Education. – Volume 2. – Issue 1. – June 2017. – P. 36–41.
4. Qunanbaev A. Shyǵarmalardyń tolyq eki tomdyq jınaǵy. – Almaty: Kórkem ádebiet, 1968. – T.2. – 250 b.
5. Tursynbaeva A., Maldybek A. Dástúrli dúnietanymdaǵy mádenı-tarılı sabaqtastyqtyń róli // Iasaıy únıversitetiniń habarshysy . – 2019. – №4. – 72 b.
6. Mádeniettanı jáne filosofıa / daıyndaǵandar Altaev J., Ǵabitov T., Qasabekov A. jáne t.b. – Almaty: Jeti Jargy, 1998. – 272 b.
7. Kenzhegaliev K.K., Mukhamedzhanova G.S., Shayakhmetova A.A., Tasbulatova Zh.S., Baimanova L.S., Zulkarnayeva Zh. Problems of Psychology and Ethnic Psychology of Nomads – Kazakhs in the Works of Abay Qunanbaev // IEJME – Mathematics education (2016). – Vol. 11, No. 8. – 3127–3136.
8. Qunanbauly A. Qara sózder. – Oral: Optika, 2006. – 164 b.
9. Janabaeva D. Abai kózqaracyndaǵy bilim men cenim araqatynactary // Adam álemi. – 2013. – №3(57).
10. Turcynbaeva A., Maldybek A. Abai «Qara sózderindegi» adamshylyq qundylyǵyn ashatyn úǵymdar // Ál-Farabı atyndaǵy QazUÝ Xabarshysy. Filocofıa, mádeniettanı, saıacattany serııasy. – №1 (67). – 2019. – 61-b.

**ЯСАУИ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
YESEVI ÜNİVERSİTESİ HABARŞISI**

Редакцияның мекен-жайы
*161200, Қазақстан Республикасы, Түркістан облысы, Түркістан қаласы,
ХҚТУ қалашығы, Б.Саттархан даңғылы, №29В, Бас ғимарат, 404-бөлме*
☎(8-725-33) 6-38-26
E-mail: khabarshi.iktu@ayu.edu.kz

Ғылыми редакторлар: ф.ғ.к., профессор Сердәлі Бекжігіт,
ф.ғ.к., доцент Мансұров Нұрлан,
ф.ғ.к. Семіз Кенан
Аға редактор: Әбілдаева Гүлжан
Редактор: Садыкова Айгүл

Жарияланған мақала авторының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді.
Мақала мазмұнына автор жауап береді.
Қолжазбалар өңделеді және авторларға қайтарылмайды.
«Ясауи университетінің хабаршысына» жарияланған материалдарды
сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.

*Журнал Қожса Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университетінің
«Тұран» баспаханасында көбейтілді.*
Басуға 30.09.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 60X84/8. Қағазы офсеттік.
Шартты баспа табағы 22.5. Таралымы 200 дана. Тапсырыс 723. ©

Баспахана мекен-жайы:
*161200, Қазақстан Республикасы, Түркістан облысы, Түркістан қаласы,
ХҚТУ қалашығы, Б.Саттархан даңғылы, №29В, 2-ші ғимарат*
☎(8-725-33) 6-37-21 (1080), (1083)
E-mail: turanbaspasi@ayu.edu.kz